

1967 – פרשת אוניית "הליברטי"

מאת: סגן עומר אלאלוף, תובע צבאי, התביעה הצבאית

ביום 8 ביוני 1967, בעיצומה של מלחמת ששת הימים, אירע אירוע חריג ביותר - צה"ל תקף אונייה צבאית של צבא ארה"ב, תוך הריגתם ופציעתם של חיילים אמריקאים רבים. למרות שבאותם ימים האירוע לא עורר בישראל הד ציבורי נרחב, הוא היווה אבן דרך ביחסי ישראל-ארה"ב לשנים קדימה. אבן דרך, שלפרקליטות הצבאית היה תפקיד חשוב בעיצובה.

רקע עובדתי

ביום 8 ביוני 1967, היום הרביעי למלחמת ששת הימים, בסמוך לשעה 14:00, הפציצו מטוסים ישראלים אונייה ששטה בים התיכון, במרחק עשרים מיילים ימיים מאל-עריש. כשעה לאחר מכן, הוסיפו ותקפו את האונייה עוד שלוש ספינות ישראליות. במהלך התקיפה שבוצעה מן הספינות הישראליות, הבינו אנשי הצוות הישראלים כי לא מדובר בספינת אויב כלל, אלא בספינת ביון של צי ארצות הברית בשם "הליברטי" (Liberty, "חירות"), ופסקו מלתקוף.

יחד עם זאת, הנזק בנפש וברכוש שכבר נגרם היה משמעותי ביותר. כתוצאה מהתקיפה נהרגו שלושים וארבעה אנשי צוות, ונפצעו מאה שבעים ואחד נוספים.

לתיאור הפרשה ולמתרחש בה, כיאה לאירוע בסדר גודל שכזה, גרסאות שונות ומגוונות. בחיבור זה, בחרתי להתבסס על גרסת האירועים כפי שזו תוארה בדוחות הרשמיים של ארה"ב וישראל ביחס לתקרית.

על-פי האמור בדוחות אלו, תחילה זיהה חיל הים הישראלי את אוניית "הליברטי" כאונייה מצרית בשם "אל-קסיר". בהתאם לכך, הוזנקו לאוויר מטוסי קרב ישראלים, שהפציצו אף הם את האונייה. לאחר מכן, הגיעו למקום ספינות טורפדו של חיל הים הישראלי. טרם התקיפה, ניסו ספינות הטורפדו ליצור קשר עם הספינה, אך מסיבות שונות, ובעיקר עקב העשן שעלה מהאונייה ותשובה "מתחמקת" שהעבירו צוות "הליברטי" בקשר, באשר לשאלת זהותם, טעו הספינות הישראליות לחשוב כי מדובר באונייה מצרית.

כחצי שעה לאחר תקיפת האונייה, ולאחר התערבות גורמי ממשל אמריקאי, זיהה חיל-הים, כי מדובר באונייה של צי ארצות-הברית. מיד עם היוודע זהות האונייה, שטו לכיוונה הספינות הישראליות כדי לתור אחר ניצולים והודיעו על אודות התקרית לנספח הצבאי של ארה"ב, אשר הגיע כשלוש שעות לאחר מכן, עם מסוק צה"לי, לחלץ פצועים מסיפון האונייה שהותקפה.

דוחות חקירה של שתי המדינות, ישראל וארה"ב, לא הטילו את מלוא האחריות רק על אחד הצדדים, וקבעו כי רבו הטעויות בקרב שני הצדדים, אשר הובילו לאירוע המצער. כך, למשל, נכתב בדוח החקירה של סוכנות הביון של ארה"ב, ה-NSA: "הידיעה שהטרגדיה נגרמה לא רק מחישוב שגוי של הישראלים אלא גם ממנהגי תקשורת קלוקלים של ארה"ב, הייתה קשה לתפיסה".

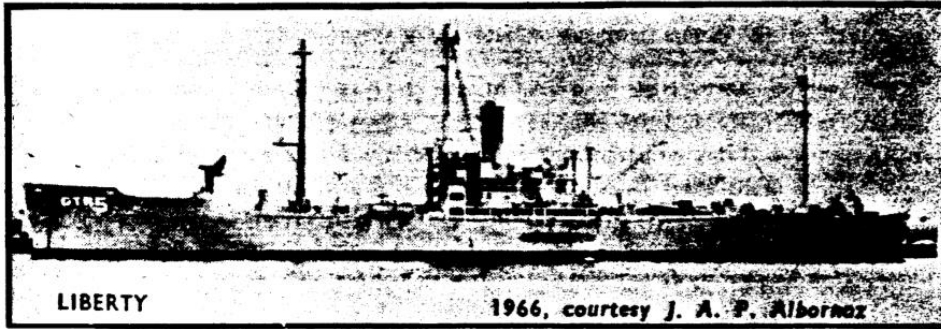
בתמונה: "ליברטי" סמוך לחופיה של מלטה, אתר [NSA](#).

ההליך המשפטי

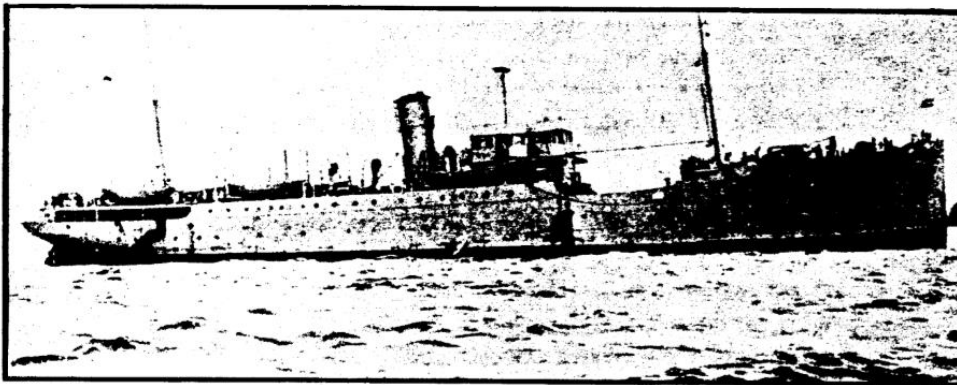
היבט אחר הנוגע לאירוע, שחמק מעט מן העין הציבורית, הוא מעורבותם של משפטנים במסגרת התהליך שלאחר האסון עצמו, שהסתיים רק כשלוש-עשרה שנים מאוחר יותר, כפי שיפורט להלן.

כבר ביום 12 ביוני 1967, ימים ספורים לאחר התקרית ויומיים לאחר שהסתיימה מלחמת ששת הימים, מונתה ועדת חקירה בראשות אלוף-משנה רם רוך אשר סיים את תפקידו כנספח צה"ל בארה"ב. הוועדה הגישה את מסקנותיה לרמטכ"ל, רב-אלוף יצחק רבין, ולפרקליט הצבאי הראשי, תת-אלוף מאיר שמגר, ביום 20 ביוני 1967. הדוח קבע כי ההחלטה להפציץ את אוניית "הליברטי" הייתה שגויה, ונבעה משלושה גורמים מרכזיים: דיווח שגוי בנוגע להפצצת החוף של אל-עריש על ידי ספינה מצרית; טעות בחישוב מהירות "הליברטי", מה שגרם לה להידמות לספינה המצרית, וזיהויה של "הליברטי" כ"אל-קסיר".

"Liberty"

"El-Qesir"

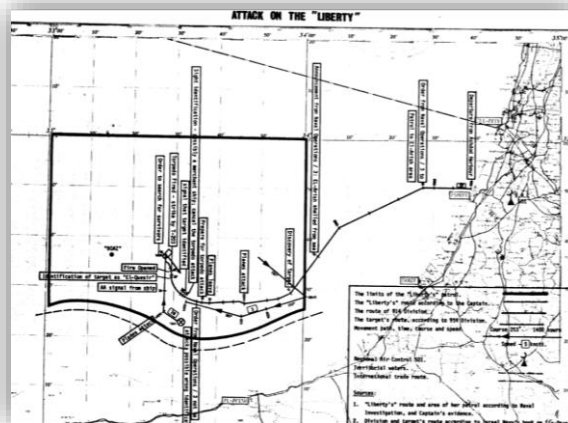
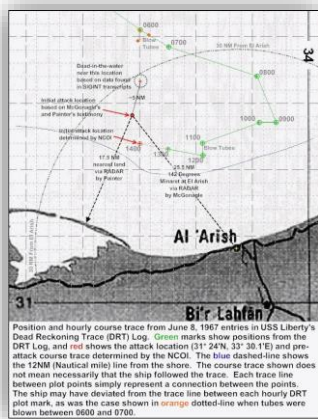
**בתמונות: אוניית הליברטי והספינה המצרית, אשר הדמיון ביניהן הוביל לטעות בזיהוי;
התמונות מובאות בדוח של מחלקת ההיסטוריה של צה"ל**

במקביל לבדיקתה של הוועדה כאמור, הפצ"ר שמגר החליט לפתוח בחקירה מוקדמת של האירוע, בהתאם לסעיף 283 לחוק השיפוט הצבאי, התשט"ו-1955, ומינה לשופט חוקר את שופט בית הדין הצבאי לערעורים דאז, סגן-אלוף ישעיהו ירושלמי.

סגן-אלוף ירושלמי כתב דוח עצמאי, מבלי שעיין קודם לכן בדוח שכתב אלוף-משנה רם רון, וקבע שלמרות שהייתה התרשלות מסוימת מצד חלק מהנפשות הפועלות, "אמת המידה להתנהגות סבירה בתנאים אלה תהיה אולי שונה מזו שבזמן רגיעה". לפיכך, המליץ סגן-אלוף ירושלמי כי אין להעמיד לדין את מי מהמעורבים. מעניין לראות כי קביעתו זו של השופט החוקר, נשענה כבר אז על הגיונות אשר לימים פותחו בפסיקת בתי המשפט, ולפיהם בחינת הרשלנות בנסיבות בעלות אופי מבצעי, כגון תקריות שאירעו במהלך לחימה, אינה יכולה להיעשות באופן הדומה לבחינת הרשלנות בנסיבות שאינן מבצעיות - מה שבעתיד יקרא "מקדם המבצעיות".

בערוץ המדיני, ממשלת ישראל הודיעה כבר ב-10 ביוני 1967, עוד בטרם החלה החקירה המוקדמת, כי בכוונתה לפצות את הפצועים ואת משפחות ההרוגים.

בהתאם, בתוך שנתיים מן האירוע, שילמה ממשלת ישראל לארה"ב פיצויים בגין נזקי גוף. אלא שכאשר דרשה ארה"ב מישראל, כי זו האחרונה תפצה אותה גם בגין הנזק שנגרם לאוניית הליברטי, על מנת שניתן יהיה להשיבה לפעילות מבצעית (אף שאוניות מסוג זה יצאו באותה תקופה מפעילות מבצעית), סירב לכך ראש ממשלת ישראל, לוי אשכול. ב-1980 שבה ארה"ב על בקשתה לפצותה בגין הנזקים שנגרמו לאנייה עצמה, ובעקבות כך מינה היועץ המשפטי לממשלה דאז, פרופ' אהרון ברק, צוות משא ומתן ייעודי לדון בעניין זה. בתום המשא ומתן, הסכימה מדינת ישראל לשלם 6,000,000 דולר אמריקאי (בערכו אז), בעבור הנזק שנגרם לספינה. צוות משפטי זה, למרות שלא מונה מטעם גורם צבאי, הוא דוגמה אחת מני רבות למעורבותם של משפטנים בפתרון משברים בין-לאומיים.

בתמונה: מיקום הספינות במהלך תקיפת אוניית הליברטי; התמונות לקוחות מתוך דוחות ישראלים ואמריקאיים על התקרית

חשיבות הפרשה

לפרשה זו, פנים רבות. יש בה כדי ללמד על ההכרח, להקפיד על הימנעות מטעויות, גם בסביבה מבצעית מורכבת. יש בה כדי ללמד על היחסים המיוחדים בין ארצות הברית לישראל ועל עוצמת שיתוף הפעולה והקשר ביניהן, גם על רקע אירוע בעל השלכות כה חמורות על חיי אדם. בהיבט המשפטי, התהליכים המשפטיים החשובים שנוהלו לאחר האירוע, מלמדים על חשיבות השתלבותם של המשפטנים הצבאיים כבר בשלבים מוקדמים ככל הניתן לשם בחינת כלל ההיבטים הרלוונטיים באירוע, וצמצום תוצאות לוואי בלתי רצויות.

בהחלטות שהתקבלו במישור החקירה הפלילית, יש כדי ללמד על הזהירות הרבה שראוי לנקוט, כאשר נבחנת התנהלותם של לוחמים במהלך פעילות מבצעית.

אין דינה של בחינת רשלנות ביחס לאירוע בהקשר מבצעי מובהק, כל שכן בזמן מלחמה, כדינה של בחינת רשלנות בשגרה. כמו כן, ראוי לציין כי אין בבחינה זו של רשלנות, כדי למצות את מכלול ערוצי הבחינה, לפי הדין הבין-לאומי ובמישור היחסים הבין-לאומיים. בהתאם לכך, על אף שלא היה מקום לייחס אחריות פלילית למי מהמעורבים, לא היה בכך כדי למנוע תשלום פיצויים מטעם מדינת ישראל לקורבנות ולמשפחותיהם, ואף לארצות הברית.

בדיקת אירוע הליברטי נמשכה זמן רב. באחד מכתביו סיפר הפרקליט הצבאי הראשי לשעבר, תא"ל צבי ענבר ז"ל, כי בהיותו רב-סרן בפרקליטות הצבאית, הוא נדרש לסור מתפקידו ולעבור לתפקיד אחר, בשל שילובו של קצין אחר, יעקב קדמי (לימים, שופט בית-המשפט העליון) בבדיקת אירוע "הליברטי":

"ב-21.6.1967 הודיעני הפצ"ר כי עליי להחליף את [יעקב] קדמי בעזה למשך שבוע כי על קדמי לעסוק בחקירה מוקדמת של ארוע תקיפת האנייה האמריקנית, "ליברטי". שבוע זה נמשך כארבע שנים וחצי"

מתוך מאמרו של ענבר, "הפרקליטות הצבאית והשטחים המוחזקים" משפט וצבא 16, 149 (2002).

מדוע בחרתי בנושא?

פרשת הליברטי מוכרת היום יותר מכפי שהייתה בעבר, עם זאת, חלקה של הפרקליטות הצבאית בפרשה אינו ידוע לרבים.

ביקשתי, דרך האמור כאן, להאיר זרקור על חלקה של הפרקליטות הצבאית, ועל חלקם של משפטנים בכלל, באירועים מרכזיים וחשובים כגון זה, אשר הזווית המשפטית שבהם אינה זוכה תמיד למקום הראוי לה.

כמי שמשרת בתפקיד של תובע צבאי, למדתי להכיר חלקים מסוימים מעשייתו של צה"ל, מזווית ראייה שאינה שגרתית בעבור מרבית המשרתים בצבא, ומצאתי עניין רב דווקא באירוע זה, שההיבט המשפטי בוודאי אינו המרכזי בו.

להרחבה בנושא, ראו את המקורות הבאים:

- אתר ה-NSA, אודות "הליברטי":
; <https://www.nsa.gov/News-Features/Declassified-Documents/USS-Liberty>
- מאמר של השיקגו טריבונל אודות התקרית, מנקודת המבט של הפצועים ושל משפחות ההרוגים:
; www.chicagotribune.com/services/newspaper/edition/chi-liberty_tuesoct02,0,43090.story
- תקרית הליברטי, ספר מרתק שנכתב על התקרית, התבססתי בעיקר על פרק 13 שלו "ישראל חוקרת" הספר נכתב על-ידי ד"ר א' גיי קריסטול בשנת 2013 (מהדורה אלקטרונית יצאה ב-2017);
; <http://www.libertyincident-il.com/1492150515081512.html>
- חוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה), תשי"ב-1952.